ZOLLER MELINDA

Oral history

A narratív interjú módszere coachingban

Bevezetés

Az oral history egy viszonylag fiatalnak tekinthető kvalitatív kutatási módszer, melyet tudomány-rendszertani szempontból nem könnyű besorolni. A bölcsészet- és társadalomtudományok körében egyaránt jogosan követel magának helyet. Mint kutatási módszert, megjelenése szempontjából a történelemtudományokhoz (tágabb értelemben a bölcsészettudományokhoz) sorolják. Viszont, ha a HR tanácsadásban való alkalmazhatóságát vizsgáljuk, akkor a neveléstudományok (tágabb értelemben a társadalomtudományok) körébe. Multidiszciplináris jellege tagadhatatlan, hiszen a történelem- és neveléstudományon kívül egyetlen emberrel foglalkozó tudomány számára sem ismeretlen fogalom.

A kvalitatív kutatások egyik alapvető forrása az interjú, azaz valamilyen szóban elhangzó szöveg, melyet a kutatott társadalmi csoport egy vagy több tagjával, a kutatott társadalmi jelenséget megtestesítő szereplőkkel készítünk külön-külön vagy csoportosan, különböző technikák segítségével. A kvalitatív interjú sokféle típusát ismeri a kutatásmódszertan tudománya. Ez az írás az oral history (narratív interjú/ narratív megkérdezés módszere/ életinterjú) Magyarországon történő megjelenését mutatja be, figyelmet fordítva e kvalitatív kutatási módszer fogalmának körülírására, a módszer tudományos megalapozottsága körül kialakult vitákra. Végül pedig a coaching hatékony eszközeként kerül megemlítésre.

Az oral history fogalma

A történetfilozófusok és történelemelmélettel foglalkozók már számos ismérvét megfogalmazták az „autentikus" múltleírásnak. A klasszikus történetírás egyik legfontosabb feltétele például az igaz állítás volt. Ma már azonban igencsak szegényesnek bizonyul egy ilyen alaptétel, és semmiképp sem lehet teljes feltétele a történeti megismerésnek.

A historiográfia lényegében arra a korszakra szorítkozik, amelyről írott forrás áll rendelkezésére. A történelem évezredek során úgy zajlott, hogy eseményeiről alig maradt értelmezhető emlék. Gyáni Gábor felhívja a figyelmet arra, hogy forrásaink töredékesek, és emiatt azok helyes használata önmagában még nem biztosítja a múlt autentikus megjelenítését.

Emellett a források kiadása és sokoldalú közzététele önmagában még nem történetírás. A történelmi tényeket világosan, közérthetően kell megfogalmazni, jó felépítésű szerkezetben. Az egyszerűen egymás mellé rakott adatok unalma-

sak és követhetetlenek, és az emberek nem olvassák. A jól elbeszélt dolgok viszont jobban hatnak az emberekre. A történészek beszámolói nem tekinthetők adott események kizárólagos visszatükrözőinek. Sosem csak a tények egyszerű helyreállításáról van szó, hanem válogató, kombináló munkáról, a jelentősebb, kiemelkedőbb tények kiválasztásáról.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a szövegek nyelvi, retorikai aspektusait sem, amelyek a jelentés szempontjából egyáltalán nem elhanyagolhatóak. A történésznek szembe kell néznie azzal a ténnyel, hogy beszámolóik nem objektív adatgyűjtemények, hanem mindenekelőtt írott produktumok. Az adott kultúra határozza meg azt, hogy mit hogyan és milyen formába kell öntenie a historiográfusnak. A szerző és olvasótábora között megkötött narratív megállapodások nem örök érvényűek, hanem kulturálisan és történetileg is változóak. A történeti szöveg célja a múlt idegenségét az olvasó által ismert nyelvbe átfordítani, ezért a történetírás produktumai szétválaszthatatlanok attól a nyelvi és kulturális közegtől, amelyben létrejöttek.

Györffy György így fogalmazza meg az objektív történetírás feltételeit: *„Számos múlttal foglalkozó tudós vágyálma lehet, hogy tárgyát kívülállóként, egy idegen bolygó távlatából szemlélje. Az viszont minden ember számára az őskortól napjainkig szinte életszükséglet, hogy saját maga és csoportja múltjára emlékezzék. Az átéltek észlelése, megfigyelése, megjegyzése és rögzítése azonban olyan hézagos, a felejtés, a válogatás és az előadásban a célzat olyan erős, végül a módszertanokban lefektetett elvek annyira nem érvényesülnek a megfogalmazásban, hogy a történtekről igaz képet még a technika mai színvonalán is alig lehet adni. A történelemnek az egzakt tudományokhoz való közelítése csak óhaj, amihez talán az vezet el, ha képes lesz az ember az egyetemes történetet mintegy az űrhajós felülnézetéből szemlélni.*[1]

Az idő szüntelen múlásával a jelent állandóan, észrevehetetlenül meghaladjuk, a jövő múlttá válik, a múlt folyamatosan gazdagodik holnapjainkkal. Az emlékezésnek nagyon fontos szerepe van az ember fennmaradásában, hiszen az ember nem élhet anélkül, hogy a múlt tapasztalatain okulva cselekedjék, nem létezhet embertársaira és környezetére való emlékezés nélkül. De egy csoport összetartozásának is elemi része a saját múltra való emlékezés.

Gyáni Gábor *az Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése* című művében két lényegbevágó kérdést fogalmaz meg a személyes dokumentumokkal, pl. az élőszóban elmondott történetekkel kapcsolatban: mennyire valószerűek az ilyen forrásokból nyert információk, valamint miféle valóság ismerhető meg a szubjektív dokumentumokból.

A hagyományos, elsősorban írott forrásokra támaszkodó történetírás képviselői úgy vélik, hogy az orális források alkalmatlanok a valóság megragadására. De még a szóbeli történeteket használhatónak tekintő történészek többsége szerint is ezek a források egymagukban elégtelenek a hiteles történeti kép megalko-

[1] Györffy György [1992]: Múlt – emlékezet – történetírás. Magyar Tudomány, 5., 513. o.

tásához. Legtöbb esetben a hagyományos források kiegészítéseként használják azokat. Viszont úgy gondolják, hogy ezeket a forrásokat érdemes tekintetbe venni, mert általuk sok lényeges információkhoz juthatnak.

Frederic C. Bartlett nagyon találóan jellemezte az emlékezést, mint pszichológiai fogalmat. Őszerinte (Frederic C. Bartlett [1985]: Az emlékezés. Kísérleti és szociálpszichológiai tanulmány. Budapest, Gondolat, 288., hivatkozik rá Gyáni Gábor az *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése* című művében, 130.) az emlék a velünk történt eseményeknek, a bennünk lezajlott lelki folyamatoknak nem pontos mása, nem hű lenyomata, tehát nem reprodukciója, hanem inkább konstrukciója, újra megalkotása.

Györffy György felteszi a kulcskérdést: *„Képesek vagyunk-e a múlt eseményeit, amelyekből történeti forrásanyag válhat, észlelni, felfogni és rögzíteni?”*[2]

Bartlett válasza, hogy események észlelésekor az egyén képtelen folyamatosan figyelni, aminek oka az emberi agy felvevőképességének korlátaiban rejlik. Csak általános benyomást nyer az egészről, s ennek alapján konstruálja meg a valószínű részleteket. Emellett figyelembe kell venni az egyén eltérő megfigyelő- és emlékezőképességét, tanultságát és más megfigyelők általi befolyásoltságát. Minden ember másként emlékszik vissza a múltra, a múlt más-más mozzanata tudatosul bennük. Észlelésünk hézagos, azt látjuk meg, ami eddigi ismereteikkel összhangban van. Az egyének az észleletek egyeztetése után alakítják ki a képüket a történelemről, melyben már a közvélemény befolyása is érvényesül. Mindemellett tudatunk alatt sok elfeledett élmény rögződik, ami később felidézhető, felszínre hozható. Következésképpen ez a konstrukció a valóságos tényekhez viszonyítva torzított vagy hibás. Emellett a személyes érintettség döntően befolyásolja mind az észlelést, mind az emlékezést, tehát az emlékezés mindig a jelenből íródik. A tanú az átélt események elbeszélésekor az elérendő cél érdekében módosíthatja a történetet, így a múlt átformálása a jövő alakítójává válhat.

Az azonos helyzetek különféleképpen való megélésében az egyes szereplők személyisége közötti különbségek is szerepet játszanak, melyek már az észlelés folyamatára is befolyással vannak. Az emlékezés folyamatát ezen kívül sok más tényező is befolyásolja, mint pl. a felidézett esemény érzelmi súlya, az esemény megtörténte óta eltelt idő, a felidézés indoka stb.

Az emlékezés és az események között eltelt idő változó nyomot hagy az emlékezetben. Néha feledésbe mennek valaha jelentősként számon tartott események, elhalványulnak hosszú időtartamok, akár mert jelentéktelenné válnak, akár mert jobb rájuk nem gondolni.

Tehát felejtésnek is nagy szerepe van az emlékezés folyamatában. Nemcsak az emlékek kopnak ki, hanem megbomlik az események egymásutánja, felcserélődnek nevek, módosul a történet lefolyása, összekeveredik a való és képzelet. Bartlett hangsúlyozza, hogy emiatt nagyon óvatosan kell kezelni az emlékezet és a valóság viszonyát.

[2] U.o. 515. o.

Az emlékezés azonban nem ellentéte a felejtésnek. Az emlékezés közvetít a felejtés és a megőrzés között. A múltat nem lehet hiánytalanul helyreállítani. Az emlékezés egyfajta szelekció, hiszen az események egyes vonásait megőrizzük, mások elhalványulnak, majd elfelejtődnek. De válogatás nélkül megtartani nem is az emlékezet feladata. Az emlékezés a múlt egyfajta konstruálása. Ezt a konstruálást a szövegszerű szerkesztés biztosítja. Az élőszóbeli elbeszélés nem az események egyszerű rekonstrukciója, leírása, hanem ezek megjelenítése, ábrázolása, előadása. A beszélő válogat életének történetei között, egyeseket szándékosan elhallgat, másokba beleszövi saját interpretációját is. Az emlékezés retrospektív jellegű, a múltat a jelen horizontjából feltárulva beszéljük el. Tehát a múlt éppen olyan, amilyennek a mából visszatekintve mutatja magát. Az egyén múltjának azokat a vonatkozásait mutatja be, amelyek megfelelnek a jelen szituációnak.

Minden életrajzi elbeszélés a jelen időben és a jelenhez való viszonyában történik. A cél nem a múlt leírása, hanem a múltbeli tapasztalat jelentéssel való felruházása. Az egyéni élettörténet nemcsak az individuum életének sajátos eseményeit, hanem egy közösség, egy történelmi szituáció egyéni élet szövetén átszűrődött képét is tartalmazza.

Az élettörténetet interpretációs gyakorlatként kell felfognunk, amely az egyén saját életvilágának konstruálására, így a múlt megértésére irányul. Szubjektív forrás: az egyén önmagáról beszél. Így az események a beszélő szempontjából kerülnek szóba. De a múlt felmutatása nemcsak az egyéni identitás összetevője, hanem a kollektív identitásé is. Az emberek többségének szüksége van a csoporthoz tartozásra, mert ez a legkézenfekvőbb eszköz létezésük megismerésére.

Egy élettörténet megalkotása egyben a saját világhoz való tartozás újradefiniálására irányul, azaz nem más, mint identitástermelés, az erre irányuló vizsgálat pedig identitásvizsgálat, ezért mindig a szóban forgó csoport, társadalom működésének lényegi kérdéseit érinti. Az élettörténetek részletes elmondása felidézi a már lezárt (vagy még teljesen le nem zárt) interpretációs folyamatot, így abba a folyamatba nyerünk bepillantást, amelyben az egyén és a saját társadalom közötti sokszálú viszony szövődik.

Kovács András kétli, hogy az események tényszerűen rekonstruálhatók a szóbeli források alapján. Szerinte az írott források mindig alkalmasabbak az igazság kiderítésére. Igaz, hogy a történeti esemény mint tény fogalmába beletartozik az esemény résztvevőinek tapasztalati és élményvilága is, de csupán azokból nem tudjuk meg, hogy mi is történt valójában.

Györrfy György felhívja a figyelmet arra, hogy az események lefolyását egyébként sem lehet teljességükben hitelesen feltárni, mert ahhoz az okok és okozatok olyan halmazát kellene feltárnunk, ami felfoghatatlan és áttekinthetetlen, valamint ismernünk kellene embermilliók cselekedeteinek mozgatórugóit és lefolyását. Következtetésként levonhatjuk, hogy a hagyományos írásos és a szóbeli forrás együttes használata elengedhetetlen az események utólagos, soha nem teljes tökéletesen valósághű megkonstruálásához.

Egy kis történelem - Mire jó az oral history?

Köztudott, hogy nem maradt fenn mindenről írásos forrás, ugyanakkor a fennmaradt dokumentumok nem rögzítik az események létrejöttének számtalan körülményét, gyakran csak egy szempontból adják elő az eseménysorozatot, vagy egyáltalán nem foglalnak írásba bizonyos fontos tényeket. Ugyanakkor a történetírói gyakorlat az oral historyt nagyrészt csak a történés hogyanjának rekonstruálására használja.

Glatz Ferenc felsorolja az írásos és tárgyi, illetve a szóbeli források közötti lényegi különbségeket.

1) A keletkezés idejét tekintve az írásos és tárgyi emlékek nagy része egyidejű a vizsgált történelmi jelenséggel, a szóbeli anyag viszont majdnem minden esetben a jelenség utólagos leírása, elbeszélése.

2) Amíg az írott vagy tárgyi emlékanyag a cselekvés folyamatának egyidejű része, addig a szóbeli történeti anyag szinte sohasem.

3) Az oral history esetében az elbeszélő már ismeri a kutatott jelenség következményeit, az írásos, tárgyi anyagok majdnem minden esetben ennek tudta nélkül jönnek létre.

A szóbeli anyag magán viseli az utóidejűség minden jegyét.

A 60-as évek második felében divat lett az oral history. Nyugat-Európában és Amerikában is megindult a társadalomtudományok önvizsgálata, és bírálni kezdték az akadémiai tudományokat, amiért elidegenedett a társadalmi gyakorlattól. A társadalomtudomány bevett módszereivel szembeni bizalmatlanság új források keresésére indította a kutatókat. A holt, statisztikai, tárgyi források kutatása helyett a közvetlen társadalmi valóság tanulmányozása került előtérbe. A kutatók a történelmi folyamatok tömegeinek, az alávetetteknek a történetét, a nagy történelmi események alatti mélyrétegeket, a hétköznapi életet akarták kutatni. Az oral history így módszertani megalapozásra igényt tartó akadémiai diszciplínává vált.

Az életrajzi módszert legintenzívebben integrálni próbáló szociológiának és antropológiának célkitűzése csoportok, közösségek, a társadalom, és nem pedig az individuum tanulmányozása volt. Ezzel szemben az életrajzi módszer az egyénre, az egyéni életpályára az élettörténetre helyezi a hangsúlyt, az eddig rejtve maradt emberi élet kutatására, ily módon lehetővé téve az ember életének megértését és interpretálását. Az élettörténetet egy autonóm egésznek tekinti, amely önmagában alkotja a kutatás tárgyát.

Niedermüller Péter szerint élettörténet önmagában nem létezik, hiszen nem egy autonóm szöveg, hanem a kutató és a beszélő között létrejövő nyelvi interakció, pszichológiai, szociológiai szituáció immanens terméke. A vizsgált személy és a vizsgáló szétválaszthatatlanul egybeolvad. A kutató hatást gyakorol a beszélőre, s ez a hatás visszatükröződik az élettörténetben. Az élettörténet a mindennapi élet szerkezetén kívül eső szituáció terméke, amely a szubjektum számára a valóság konstruálásának, a kutató számára a tudományos tapasztalat megszerzésének eszköze.

Az oral history a kutatás során létrejövő szövegeket tekinti a kutatás eredményének, amely a kutató és kutatott interakciójának eredményeképpen jön létre. A kutató célja nyilvánosság elé tárni a történetírásból kiszorultak életsorsát, s így betekintést nyerni bizonyos társadalmi rétegek hétköznapi életének olyan részleteibe, amelyről nem áll rendelkezésünkre elegendő forrás.

A kelet-európaiak azért fordultak az oral history módszeréhez, mert a megszokott módszerekkel kutatható forrásokat páncéltermekben őrizték zárt archívumokban, és nem lehetett hozzájuk férni (A magyarok is az igazságot akarták hallani 56 őszének eseményeiről.) Ha pedig el vannak zárva, vagy nincsenek is az eseményeket rögzítő hiteles dokumentumok, akkor azokat kell megkérdezni, akik jelen voltak az eseményeken, a fontos döntések megszületésekor.

Nem elég a „szép történetek" keresése, az életutak élettörténetek csupán a múlt illusztrálására való felhasználása. Vannak megválaszolandó és megoldandó kérdések. Az oral history, a life story típusú kutatásokat egész sor módszertani vita bástyázza körül (kérdezés, beszéltetés technikája, interjúalanyok kiválasztása, kapott szövegek tartalomelemzés jellegű feldolgozása stb.).

Az élettörténetek nem pont azok a források, amelyekkel a történetírás szokott és szeret dolgozni. De Gyáni hangsúlyozza az szóbeli történelem fontosságát: *„Az orális történet másként beszéli el a közeli múltat, mint ahogy a történésztől megszoktuk, mivel nem pusztán kiegészíti, hanem ténylegesen újra is alkotja a múlt mint történelem fogalmát. Tévedés azt gondolni, hogy a személyesen elbeszélt élettörténet legföljebb arra alkalmas, hogy a konvencionális történetírás tárgyáról az írott dokumentumok révén feltáruló ismeretek fehér foltjaihoz szolgáljon némi adalékul. Másról, ha nem is többről van ebben az esetben szó."*[3]

A történelmi fordulatok nyomán létrejött hatalmi rendszerek mindig meghatározták a maguk sajátos viszonyát a történelmi eseményekhez. A történelmet minden új vezetőség idején átírják. A történelmi fordulatoknak tehát van egy hivatalos emlékezete, megemlékezési formája, és egy társadalmi emlékezete, amely változhat, és nem függetlenül az előbbitől, de egyúttal öntörvényszerűség is jellemzi.

Reiner M. János *A történelmi emlékezet* című írásában az 56-os forradalmat és a Kádár-rendszert úgy jellemzi, mint a magyar nép harmadik átélt traumáját, melyet a társadalom elsöprő többsége egységesen élt meg. Magyarországon a forradalmárokat harminchárom évig hallgatásra kényszeríttették, csak egymás közt, szűk baráti körben szólalhattak meg, a nyilvánosságban csak a kádári propaganda, a hivatalos emlékezet szava hangozhatott. A rendszer képviselői a múlt helyreállítását a hatalommal való ellenkezésnek fogták fel. Azok, akik jelezték, hogy a hivatalos és a társadalmi emlékezet nem esik egybe, különféle represszziókat szenvedtek. Pedig az egyéneknek, csoportoknak joguk van megismerni,

[3] Gyáni Gábor [2000]: Előszó. In: Kőrösi Zsuzsanna – Molnár Adrienne: Titokkal a lelkemben éltem. Az ötvenhatos elítéltek gyermekeinek sorsa. 1956-os Intézet, Budapest, 9.

megismertetni saját történelmüket, és nem dolga a központi hatalomnak, hogy azt megtiltsa vagy engedélyezze nekik. Senki nem akadályozhatja meg az emlékezés helyreállítását. *„Ha az egyén vagy csoport élményei kivételesek vagy tragikusak, ez a jog kötelességgé lesz: az emlékezésé, a tanúságtételé."*[4] De a 90-es években, az amnézia több évtizede után, egyszeriben minden nyilvánosan kibeszélhető történet rangjára emelkedett. A felejtésre ítélt személyes emlékek az érdeklődés középpontjába kerültek. A demokratikus nyilvánosság lehetővé tette, hogy a társadalmi emlékezet néhány eleme is felszínre kerüljön. Így az elfelejtésre irányuló törekvések lényegében kudarcot vallottak.

A pszichoanalízis központi helyet tulajdonít az emlékezésnek, mert az elfogadhatatlan, traumatikus emlékek elfojtása neurózishoz vezethet. A gyógyulást ez elfojtott emlékek visszaszerzése jelenti. Az egyén nem feledkezik meg róluk, de megszelídíti, ártalmatlanítja őket. Tehát a múlt feltárása elengedhetetlen. Ez nem azt jelenti, hogy a múltnak irányítania kellene a jelent, épp ellenkezőleg, a jelen használja fel a múltat.

Ugró Miklós találóan jellemzi a rendszerváltás pillanatát Stefka István *Ötvenhat arcai* című könyvének előszavában: *„1989-ben elemi erővel tört fel az 56-osok igazsága. A hosszú némaság után, szinte eufórikus állapotban szólaltak meg a résztvevők, s a társadalom katartikus lelkesedéssel fogadta be az új információkat, élte át a 12 nap dicsőségét, megrendülten értesült a megtorlás gyalázatáról. […] Egy rövid történelmi pillanatra megérintette az embereket a nemzeti összefogás szép ideája, talán illúziója, s sokan reménykedtek, mégis megvalósulnak a forradalom követelményei, eszményei."*[5]

Az 1956-os Intézet Oral History Archívuma a XX. századi magyar történelem több mint ezer tanújának visszaemlékezését őrzi. Az Intézet által végzett kutatás fontos célja volt, hogy tanulmányozza a 60-as évek személyes emlékezetét. Erre az indította őket, hogy a közbeszédben az időszaknak számos emléknyomata élt, valamint ez iránt kitüntetett volt az érdeklődés is. 56 kulturális hatása még mindig eleven, nem egy területen meghatározó, szereplőinek korabeli tevékenysége zömében jól és hatásosan dokumentált, hiszen Magyarországon a hatvanas évekre esett a tömegkommunikáció forradalmának kibontakozása.

A kutatók a hetvenes-nyolcvanas években rájöttek, hogy a kommunista Magyarország és ezen belül az 1956-os forradalom történetének csak egyetlen rendelkezésre álló forrása van, a korszakot átélt, megszenvedett emberek emlékei. Ekkor nem volt remény arra, hogy a levéltárak megnyílnak. Így a történettudomány hagyományos forrásait nem lehetett felhasználni, kutatni. A szereplők jelentős része ma is él, és aktívan emlékszik, ezért sok, a korszakkal foglalkozó történetírói narratíva bőségesen merít a különféle személyes emlékezetek dokumentumaiból.

[4] Todorov, Tzvetan [1996]: Az emlékezet csapdái. Világosság, 10., 30.
[5] Ugró Miklós [2003]: Előszó. In: Stefka István: Ötvenhat arcai. Kairosz Kiadó, Budapest, 5.

Az 1956-os intézet Oral History Archívumának alapját képező életinterjúk felvétele a nyolcvanas évek elején kezdődött. Hegedűs B. András és Kozák Gyula szociológusok kezdték el összegyűjteni a forradalom résztvevőinek személyes emlékeit. Az első ilyen vállalkozás kollektív interjú volt, amely magára a forradalomra, közvetlen előzményeire és utóéletére összpontosított. Ezt követően egyéni interjúk is készültek az évtized közepétől, megszólaltatva a XX. század tanúit, a történelmi események alakítóit, elszenvedőit. Az első, kollektív visszaemlékezéstől eltekintve, az interjúk arra törekedtek, hogy az interjúalanyok teljes élettörténetét rögzítsék (családi háttér, primer szocializáció folyamata, az iskola hatása, a személyiség alakulása stb.) A kutatók rájöttek arra, hogy csupán a történelmi vagy a történelemhez kapcsolódó eseményeket feltárni, illetve ezek reflexióit rögzíteni nem elegendő, hiszen csak a teljes emberi sors adhat választ az interjúalany cselekedeteire, döntéseire egy adott történelmi szituációban. Tehát a teljes életutat rögzítő interjúk készítését a források kutathatóságának hiánya mellett a mélyebb összefüggések feltárása tette szükségessé.

Az emlékezések történelmi kontextusba ágyazott életutakat tartalmaznak. A lecsupaszított történésen túl az elbeszélő mindarra reflektál, ami vele történt, interpretálja az eseményeket. A 90-es évek közepétől viszont egyre több „célzott, tematikus interjú" készült, amelyek a megszólaltatott életének egy-egy fontos jelenségét, az azzal kapcsolatos emlékezést, az átélés különféle módozatait kívánták rögzíteni.

Az Oral Hirtory Archívum kutatói az egyéni interjúk mellett csoportos interjúkat is készítettek. A több hónapig tartó, magnetofonra rögzített beszélgetések alkalmával a forradalom egykori résztvevői egymás emlékeit is kontrollálva és kiegészítve rakták össze az általuk ismert és átélt történeteket. Ezek a beszélgetések nemcsak hogy hiteles összefoglalói a forradalom eseményeinek, hanem egyúttal értékelései is, hiszen a megszólalók politikusok, történészek, politológusok is voltak, akik tudományosan, politikailag hitelesen elemezték az 56-os eseményeket.

Az interjúalanyok életútja sok esetben felöleli a teljes XX. századot. Többségük valamilyen módon aktívan részt vett a forradalom eseményeiben. Az interjúalanyok társadalmi státusa, pozíciója, kora, iskolai végzettsége nagy változatosságot mutat, de mégis megfigyelhető az értelmiségiek, a szellemi szférához kötődők valamelyes túlsúlya.

A kutatást végzők tudatában voltak annak, hogy kizárólag az interjúk alapján nem lehet hitelesen megírni a korszak gazdaság-, társadalom- és politikatörténetét. De fordítva is igaz, ugyanis a hagyományos, írásos forrásokra támaszkodva az 56-os forradalmon torzított képe tárulna elénk. Az OHA célja az volt, hogy azokat is megszólaltassa, akik az ötvenes éveket „csinálták", akik részt vettek a forradalomban, valamint akik a megtorlás irányítói voltak. Sikerült néhány magas beosztású személlyel is interjút készíteni, mert tudták, hogy minél magasabb beosztásban volt valaki, annál több információt birtokolt az eseményekről. De ezeknek a személyeknek a többsége a birtokában lévő információkat elhallgatta,

mert ha beszélt volna róla, szembesülnie kellett volna negatív történelmi szereplésével.

A kutatók munkáját az is bonyolította, hogy azok az emberek, akinek egy adott történés vagy helyszín hozzátartozott az identitásához, nehezen viselték, hogy ez az identitásképző tényező elemzés tárgyává vált. Ennek ellenére a kutatók sok, addig nem birtokolt, lényeges információk, tények, vélemények birtokába jutottak. Megkeresték a korszak üldözötteit, áldozatait is, a börtönviselteket, a kitelepítetteket, a perifériára szorítottakat, az egzisztenciájuktól megfosztottakat.

Megkérdőjelezhető azonban, hogy van-e történetírói egyetértésen alapuló definíciója „résztvevő" kategóriának, mert ugyanúgy fontos a történeti szempontból „nem résztvevőnek" minősülő bámészkodó magatartása és reflexiói, mint azé, aki pl. egy szobor ledöntésében vett részt.

Mivel az előzetes ismeretek az oral history típusú munkákban nélkülözhetetlenek, interjúkészítőket szakmai előéletük, korábbi kutatói tevékenységük alapján választották ki, hogy azok az interjúalanyokhoz illeszkedjenek, az adott témakörben, szakterületen kellő jártassággal rendelkezzenek. Minden kutató speciális képzésben részesült, az OHA munkatársai felkészítették őket a kutatásra.

Bíró A. Zoltán jól leírta ezt a módszertani problémát: *„Ha semmit nem tudunk arról a kommunikációs szövetről, arról a hátteret alkotó pragmatikai hálóról, amelyben az élettörténetek születnek és újraformálódnak, akkor igen kevés esélyünk van arra, hogy a vizsgált élettörténetek elvezessenek bennünket a vizsgált csoport, közösség, lokális társadalommőködésének fontos jellemzőihez."*[6] Tehát számba kell venni a társadalom azon mozzanatait, amelyek az élettörténetek létrejöttét, társadalmi helyét és szerepét általában meghatározhatják.

Az interjú az interjúkészítő és interjúalany között létrejövő interakció, amelynek során az interjúkészítő igyekszik olyan információkat, reflexiókat felszínre hozni, amelyek egyébként nem kerülnének napvilágra. 56 politikai történései, történelmi eseményei a teljes élettörténetbe ágyazva jelennek meg. Mind az egyszerű olvasók, mind a kutatók új összefüggésekre bukkanhatnak. A kiadott interjúk segítségével megismerhetők, felidézhetők, rekonstruálhatók azok az egykori események, azokkal az emberi indulatokkal megerősítve, amelyek a résztvevő emlékezőtől származnak.

Az OHA már a rendszerváltás előtt megkezdte az interjúk szerkesztett változatának kiadását. Az egyik ilyen, a magyarországi oral history munkájának is nevezhető könyv a Kőrösi Zsuzsanna – Molnár Adrienne által összeállított *Titokkal a lelkemben éltem* interjúgyűjtemény, amely a forradalom leverése után magukra maradt családok és apjuk „bűne miatt" büntetett generáció tagjainak életútját elemzi. Az egyéni sorokon keresztül feltárul előttünk a Kádár-korszak

[6] Bíró A. Zoltán [1996]: A történetmondás, mint az antropológiai kutatás tárgya. In: Elmentünk? Székelyföldi életutak. Pro Print könyvkiadó, Csíkszereda, 240.

társadalmának és hatalmi rendszerének sajátos arculata, az intézményesített hallgatás világa, valamint a rendszerváltozással bekövetkezett fordulat.

A szerzők eltávolodnak az oral historyra még a 90-es években is jellemző historista felfogástól. A könyv egyik fontos témája nem a ténytörténet, hanem az emlékezet, a reflexiók és szubjektivitás, azaz nem az, ami történt, hanem az, hogy hogyan mesélik el e történetet.

„Azt mutatjuk be, amit az interjúalany a beszélgetéseink során felidézett. Nem vizsgáljuk az elhangzottak tény- és igazságértékét, más szóval hitelességüket. Nincs jogunk, és nem is feladatunk felülbírálni őket. Minden el kell fogadnunk, nincs mivel kontrollálni a felidézett egyéni történeteket, érzéseket. Ezek egymás mellet létező, relatív történetek, hiszen nincs egyetlen érvényes történet."[7]

Az interjúk nemcsak a forradalom eseményeit idézik fel, hanem arról is képet adnak, miként alakult, formálódott a forradalom képe az elmúlt időkben. A szerzők roppant fontos feladatra vállalkoztak: a történelemhamisító, manipulatív szándékok hátteréből megpróbálták kibontani az 56-osok igazát. Az interjúkban a hangsúlyt a társadalmi és történeti keretbe ágyazott személyes sorsra, az individuum belső konfliktusaira helyezték. Ezekből az interjúkból nemcsak az egyéni életsorsokat, hanem egy bizonyos társadalmi csoport jellemzőit is megismerhetjük, valamint rávilágítást nyerünk arra, hogy a magyar társadalom hogyan viszonyult 1956-hoz mint történelmi, politikai eseményhez, és annak résztvevőihez.

„56-ot nem lehet egyszólamúvá tenni, uniformizálni. Azon az őszön sokféle szemlélet, remény, mentalitás összegződött egy, szabad és független Magyarország megteremtését célzó, közös akaratban. Törékeny egység, de ez benne az igazán felemelő, tiszteletre és követésre méltó."[8]

„Tekinthetjük-e tehát a fontos történelmi eseményekben résztvevők szóbeli elbeszéléseit történeti forrásnak?"[9]**,** ha az események tényszerű lefolyását akarjuk rekonstruálni? - teszi fel a végső kérdést Kovács András.

És válaszol is a felvetett kérdésre:

„Az oral history elsősorban a történelmi cselekvőkről szállít hasznos forrásokat, akik döntéseikkel és cselekedeteikkel hozzájárulnak az események alakulásához. Beszámolóikból végül is az igazságot nem ismerjük meg, de saját igazságaikat igen."[10]

Az elbeszélt esemény struktúrájának elemzéséből megtudhatjuk, hogy az elbeszélő hogyan élte meg az eseményeket, számára melyek voltak azok fordulópontjai, hogy milyen helyet és szerepet tulajdonított önmagának ebben az eseménysorban, képet alkothatunk az elbeszélő személyiségéről és önképéről.

---

[7] Kőrösi Zsuzsanna – Molnár Adrienne [2000]: Bevezetés. In: Uő: Titokkal a lelkemben éltem. Az ötvenhatos elítéltek gyermekeinek sorsa. 1956-os Intézet, Budapest, 27.
[8] Ugró Miklós [2003]: Előszó. In: Stefka István: Ötvenhat arcai, Kairosz Kiadó, Budapest, 6.
[9] Kovács András [1992]: Szóról szóra. BUKSZ, tavasz, 94.
[10] U.o.

Vannak, akik szerint a történettudomány szempontjából igencsak kétséges forrás a visszaemlékezés, mert az emlékezés tökéletlensége miatt azokból nem építhető újra a múlt. Ugyanakkor a történelmi eseményekhez a résztvevők tapasztalatai, élményei is hozzátartoznak, akárcsak a tények, amelyek sok esetben szintén nehezen ellenőrizhetők.

Kőrösi Zsuzsanna – Molnár Adrienne sem az egykori valóság feltárására, rekonstruálására vállalkoztak, hanem arra törekedtek, hogy megismerjék, milyen emlékképekből építkeznek egy adott társadalmi csoport tagjai, milyen tudásuk van a múltról, mennyire voltak képesek megérteni és identitásukba beépíteni 56 jelentős eseményét.

A narratológia fokozatosan teret hódít, és lassan a hazai köztudatba is belopja magát. A történetmesélésen alapuló interjúkészítés módszere remélhetőleg szintén kitüntetett szerepet kap majd a tudományos kutatásokban.

Az elbeszélésen keresztül megformáljuk saját identitásunkat. Az önazonosság viszont állandóan változik, az identitás dinamikus, hiszen a különböző időpontokban elmesélt azonos történetet eltérő érzelmekkel éljük át, és ez attól függ, hogy az adott pillanatban hogyan viszonyultunk az elmesélt eseményhez. Történeteink azonban nem csupán belőlünk fakadnak. Hat ránk a társadalom, a család, mindazok a csoportok, amelyekhez tartozunk. Következésképp az egyéni problémák a legritkább esetben tekinthetők csupán az egyénben végbemenő, sajátos folyamatnak, ezért minden esetben figyelembe kell venni a környezeti hatásokat, vélekedéseket is.

Nincs olyan ember, aki ne hinné, hogy a beszélgetés gyógyít. A narratív megkérdezések során egy-egy traumatikus eseményt járunk körül, változó nézőpontból újra és újra átgondoltatjuk azt az interjúalannyal mindaddig, amíg feldolgozza lelkében. A cél, hogy a mesélőt hozzásegítsük ahhoz, hogy az elmesélt problémának kisebb jelentőséget tulajdonítson, mint annak előtte, illetve hogy a saját maga eszköztárában megtalálja a számára legmegfelelőbb megoldásokat. Igazából nem is a problémák jelentik a gondot, hanem az, ahogyan azokat az egyén értelmezi.

A narratív elemzések nagy értéket hordoznak az emberrel foglalkozó tudományok számára. Jómagam a kérdőíves, statisztikailag kielemezhető és értékelhető felmérési módszernél sokkal hatékonyabbnak vélem, és nem értek egyet azzal, hogy az így nyert adatok kevésbé tudományosak, mint a kvantitatív kutatási módszerrel kapottak. A narratív megkérdezés nem kell feltétlenül történeti hűséggel vagy adatszerű hitelességgel rendelkezzen. Sokkal inkább rendelkezik az illető személyhez kötődő értelemmel és igazsággal. A narratívumon keresztül nemcsak egy elmesélt történetet, hanem emberi szándékokat, véleményeket, tapasztalatokat ismerünk meg. Felrajzoltatjuk az interjúalany önértelmezését, ráirányítjuk saját élettapasztalatainak értékelésére. Nem az a fontos, hogy az interjúztató milyen válaszokat vár el az interjúalanytól. A kvalitatív interjúval szemben, amely arra helyezi a hangsúlyt, amit a kutató érdekesnek tart, a narratív megkérdezés esetében a lényeg azon van, ami fontos és érdekes az elbeszélő számára. Egy újfajta tudás birtokába jutunk általa arról, hogy az elbeszélő ho-

gyan kreál jelentéstartalmakat és koherenciát a saját életében, vagy mennyire sikeres illetve nem sikeres.

Persze ennek a módszernek is vannak hátrányai, hiszen a maga technika nagyon érzékeny. Szükség van az interjúkészítési módszer következetes betartására, olyan interjús környezet kialakítására, mely kedvez az élettörténeti elbeszélésnek; az interjúztató személyére, professzionális felkészültségére; az elemzés alapját adó szöveghű interjúleírásra; a megfelelő időkeretekre, hiszen szokatlanul részletes elemzést, s ehhez alapos interdiszciplináris felkészültséget követel (szociológia, társadalomlélektan, pszicholingvisztika, pszichoanalízis, irodalomtudomány stb.).

Emellett vannak bizonyos szabályok, amelyeket jó betartani. A kérdezés művészet, fontos hozzá a kutatói alázat, a hallgatás képessége, az empátia, a kérdező felkészültsége. Nem szabad félbeszakítani esetleges kérdésekkel a beszélőt, így előfordulhat, hogy nem kapjuk meg a remélt válaszokat. Másrészt kiemelt szerepe van a bizalomnak, amelyet nagyon nehéz megalapozni, és amely hiánya esetén reális eredmény nem érhető el.

Természetesen ennek a kutatási módszernek is megvannak a maga tervezési szakaszai, megvalósításának alapszabályai, elemzési módszerei.

A narratív interjú a coachingban

Coachhoz különféle helyzetekben fordulnak az ügyfelek: pl. ha tartós változás következik be az életükben, nem tudják kezelni konfliktusaikat, képtelenek a stressz leküzdésére, nem tudják feldolgozni a sikert, bizonytalanok döntéseikben, támogatásra van szükségük egy új munkafeladat elvégzésében stb. A coaching csak akkor lesz sikeres, ha az ügyfél motivált az eredmény elérésében, ha változni, fejlődni akar.

A coachingban jellemzően nem egyetlen irányzat eszköztárát alkalmazzák, a módszerek széles skálája van jelen a folyamatban. Ezek közül a narratív interjú módszere az egyik, melyet a coaching területén is hatékonyan alkalmaznak, és amely a coaching munka gyakorlatának részévé vált. A narratív interjú minden coaching típus (üzleti, vezetői, életvezetési, team, szervezeti coaching stb.) hatékony eszköze. Tulajdonképpen fő módszerként definiálható, hiszen a folyamatban részt vevő felek közti kommunikációnak nagy jelentősége van.

A narratív megkérdezés a kérdőíves megkérdezéstől eltérő jellemzői a szóbeliség, a narratív forma, a szubjektivitás, az interjú résztvevői, a coach és coachee közötti kapcsolat. Olyan kapcsolat, amelyben a coach segít a coachee-nak problémáinak megértésében és megoldásában, és amelyben nagy hangsúly esik a coaching eszközére, a beszéd szerepére.

A beszélgetés levezetésének módja befolyásolja a folyamat hatékonyságát, minőségét. Tudatos alkalmazása igen fontos, és nagy kihívást jelent a coach számára. Emellett a coach személyisége (reagálás az ügyfélre, a beszélgetés során keletkező érzések, visszajelzés adása és fogadása) és a coachee-val való kapcsolata is jelentős az eredményesség szempontjából.

A narratív megkérdezés egyszerre a coach érintkezési eszköze, ugyanakkor módszer, mert meghatározza a coaching folyamat irányát, tartalmát, struktúráját. A megoldás mindig az ügyféltől származik, a coach nem ad tanácsot. Feladata, hogy az adott szituációt alaposan megismerje, feltárja, hogy felkeltse az ügyfél problémaérzékenységét, és jól irányzott kérdéseivel hozzásegítse őt a számára legkézenfekvőbb megoldási stratégia megtalálásához. A coach tükröt tart, megfigyel, visszajelez, kérdéseivel új nézőpontot kínál. Feltételezi, hogy az ügyfél rendelkezik a probléma megoldásához szükséges tudással, csak mozgósítani kell azt. A coaching folyamat célja az ügyfél különböző szerepeinek (a szakma, a munkahely és a privát élet területén) integrálása. A coach által feltett kérdések történeteket hívnak elő, új értelmezési keretek felé terelik a két fél közötti beszélgetést. Így lehet a módszer felszabadító, megerősítő hatású a coachee számára.

A narratív beszélgetés a coachingban nem egyszerűen a coahee elbeszélése, hanem olyan forrás, amely megmutatja a coach strukturált kérdéssorára adott válaszait, amelyek egy adott interjúközegben születnek meg. Ebben a folyamatban az értelmezésre és a párbeszédre tevődik a hangsúly, az ügyfél aktív szerepet kap. A coach feltételezi, hogy minden ember meg tudja oldani a saját problémáját, a kihívások pedig hozzásegítik az ügyfelet a fejlődéshez, ezért pozitívan kell tekinteni rájuk.

Az eredmény interaktív folyamatból születik, interjú során a beszélgetést a coach aktívan alakítja. A beszélgetés nem magától indul el, hanem válaszként az ő kérdéseire, s a továbbiakban is kettejük diskurzusa határozza meg annak irányát. Ketten alkotják a beszélgetést, de annak ellenőrzése mindvégig a coach kezében van. Kérdéseivel és a coachee válaszaira adott reakcióival ő formálja a beszélgetést, feltárja a beszélgetés összefüggéseit és értelmezését. Az ügyfél nem egyszerűen felidézi az eseményeket, hanem összekapcsolja azt saját értelmezésével. Tehát a coachee szerepe meghatározó, hiszen saját eseményfelfogása és értékrendszere szerint megszűrt információkkal szolgál a coachnak, amelyekhez az más forrásból nem juthatna hozzá.

A coaching folyamat résztvevői beszélgetésének középpontjában az értő figyelem áll. A coach igyekszik megérteni ügyfele nehézségeit, problémáit, arra törekszik, hogy minél több alternatíva táruljon fel. Tehát a beszélgetésnek nincs előre szigorú merevséggel megszabott iránya. Az a fontos, hogy a folyamatban részt vevőben tudatosuljon, hogyan gondolkodik a saját problémájáról, hogyan járul hozzá maga is annak megjelenésében és életben tartásában. A coaching folyamat során lehetőség nyílik arra, hogy az ügyfél másképp viszonyuljon a nehézségeihez. A cél, hogy minél több megoldási lehetőség táruljon fel a számára, amelyek közül majd saját maga választhatja ki a számára legoptimálisabbat.

A coaching során lehetőség nyílik egy-egy kérdés több oldalról való vizsgálatára, egy-egy esemény számos rétegének felfedésére, arra, hogy a coach belelásson abba, hogy az ügyfél miként értelmez egy adott eseményt, és hogyan látja az abban betöltött szerepét. A narratív megkérdezés közvetlenséget visz a folyamatba, szubjektív árnyalatokat tár fel.

A coach részéről a bizalmi légkör megteremtése a legfontosabb feladat már az első találkozáskor. Bizalom nélkül lehetetlen a probléma körüljárása, hiszen az ügyfél nem nyílik meg, nem ismerteti meg saját nézőpontját, és elmarad a lehetséges megoldási módok feltárása is.

A narratív megkérdezés a két fél aktív emberi kapcsolatán alapul. Nem csupán technikák és szabályok készlete, hanem, mint már szó volt róla, fontos a megfelelő légkör megteremtése, a figyelmes meghallgatás képessége, a kérdések megfogalmazása, a helyes kérdezői magatartás. A spontán és elkalandozó válaszok is fontosak, mert sokszor lényeges kérdésekre irányítják a figyelmet. Ugyanakkor a szövegfonetikai eszközök, mint a beszédtempó, hangsúlyozás, hanglejtés, szünet és a hangerő, amelyeket az írott szöveg nem tud visszaadni, sokat elárulhatnak az ügyfél érintettségéről, a felidézett eseményekhez való viszonyulásáról vagy azok hárításáról.

A narratív módszert a HR-tanácsadásban is eredményesen lehet alkalmazni. Bonyolult, hosszadalmas és költséges eljárás, de nagyon hatékony, hiszen a személyes beszélgetések keretében a résztvevők megkeresik azokat a válaszokat, amelyekre önmaguktól nehezebben, vagy talán egyáltalán nem találtak volna rá.

Bibliográfia

Bíró A. Zoltán [1996]: ***A történetmondás mint az antropológiai kutatás tárgya.*** In: Elmentünk? Székelyföldi életutak. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 237-259.

Glatz Ferenc [1990]: ***A szóbeli források és kritikájuk.*** In: uő: Történetírás – korszakváltásban. Gondolat, Budapest, 134-146.

Gyáni Gábor [2000]: ***Emlékezés és oral history.*** In: uő.: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Napvilág Kiadó, Budapest, 128-144.

Györffy György [1992]: ***Múlt- emlékezet - történetírás.*** Magyar Tudomány, 5. 513-520.

Horváth Sándor: ***1956 történetírása a rendszerváltás óta.*** http://www.c3.hu/scripta/szazadveg/23/horvath.htm (2012.11.06.)

Kovács András [1992]: ***Szóról szóra.*** BUKSZ, tavasz, 88-94.

Kövér György [2002]: ***Emlékezet, dokumentum és a történelmi tény***. In: uő.: A felhalmozás íve. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 397-401.

Kőrösi Zsuzsanna – Molnár Adrienne (szerk.) [2000]: ***Titokkal a lelkemben éltem.*** Az ötvenhatos elítéltek gyermekeinek sorsa. 1956-os intézet, Budapest

Molnár Adrienne: ***A „hatvanas évek" emlékezete,*** Az Oral History Archívum gyűjteményéből. http://www.rev.hu/html/hu/kiadvanyok/emlekezet/eloszo.html

Niedermüller Péter [1988]: ***Élettörténet és életrajzi elbeszélés.*** Etnographia, 3-4. 376-389.

N. Kovávs Tímea [1999]: ***Előszó. A kultúra narratívái, narratívák a kultúráról.*** In: Thomka Beáta (szerk.): Narratívák 3. A kultúra narratívái. Kijárat Kiadó, Budapest, 7-15.

Rainer M. János [1995]: ***A történelmi emlékezet.*** Beszélő, június 15., 26-27.

Ricoeur, Paul [1999]: ***Emlékezet - felejtés- történelem.*** In: Thomka Beáta (szerk.): Narratívák 3. A kultúra narratívái. Kijárat Kiadó, Budapest, 51-67.

Stefka István. [2003]: ***Előszó.*** In: Ötvenhat arcai. Kairosz Kiadó, Budapest, 5-8.

Todorov, Tzvetan [1996]: ***Az emlékezet csapdái.*** Világosság, 10. szám, 28-47.